

שיעור תשיעי

פדיון עבדים

מראי מקומות: דף ז ע"ב "רב יוסף אמר" וכו'; דף יא ע"ב "דאמר חזקיה" וכו'; דף יד ע"ב "עבד עברי" וכו' — רש"י, רשב"א ותוספות הרא"ש שם; דף טז ע"ב "יכול לא יהו" וכו'; דף כ ע"ב "אמר רב נחמן בר יצחק" וכו'; חידושי תלמיד הרשב"א לדף ח ע"א ד"ה ישיב גאולתו; תוספות רי"ד לדף כא ע"ב ד"ה וקונה את עצמו; רמב"ם, הלכות עבדים, פרק ב הלכות זח — כסף משנה, ולחם משנה שם; שם, פרק ג הלכה יד; אבני מילואים סימן לא סעיף ט ס"ק כד.

"רב יוסף אמר: שוה כסף הרי הוא בכסף; מה כסף דקיץ, אף שוה כסף נמי דקיץ. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה? דתניא: 'מכסף מקנתו' — בכסף הוא נקנה ואינו נקנה בתבואה וכלים; האי תבואה וכלים היכי דמי? אילימא דלא מקנו בהו כלל, 'ישיב גאולתו' אמר רחמנא — לרבות שוה כסף בכסף, ואי דלית בהו שוה פרוטה מאי איריא תבואה וכלים? אפי' כסף נמי; אלא לאו, דאית בהו שוה פרוטה, וכיון דלא קייצי — לא. ואידך, ה"ק: בתורת כסף הוא נקנה, ואין נקנה בתורת תבואה וכלים, ומאי נינהו? חליפין. ולרב נחמן דאמר: פירות לא עבדי חליפין, מאי איכא למימר? אלא לעולם דלית בהו שוה פרוטה, ודקאמרת: מאי איריא תבואה וכלים? אפי' כסף נמי; לא מיבעיא קאמר: לא מיבעיא כסף, דאי אית ביה שוה פרוטה, אין, אי לא — לא, אבל תבואה וכלים אימא מדמקרבא הנאתייהו גמר ומקני נפשיה, קא משמע לן" וכו'. הברייתא לומדת מתוך הפסוק "מכסף מקנתו", שאין אפשרות לשחרר עבד בתבואה וכלים, ובהסבר דבריה נחלקו

האמוראים, האם הוא משום שתבואה וכלים אינם קצובים, או שמדובר כשאין בהם שווה פרוטה, והברייתא באה לחדש שאין לומר שמכיוון שהנאתם קרובה, האדם משעבד את עצמו אליהם, וניתן לקנות בהם גם אם אין הם שווים פרוטה. ואילו כאשר הרמב"ם מביא את ההלכה הזאת, הוא כותב (בפרק ב, הלכה ח): "אחד המוכר עצמו בין לישראל בין לעכו"ם ואחד שמכרוהו ב"ד, הרי זה מגרע מפדיונו ויוצא; כיצד? הרי שמכרוהו בששים דינרים ועבד ארבע שנים ומצאה ידו, הרי זה נותן עשרים דינרים ויוצא לחירות, וכן אם מכר עצמו בארבעים דינרין לעשר שנים, הרי זה מגרע ארבעה דינרין לכל שנה שעבד ונותן הנשאר כסף או שוה כסף ויוצא, וכן הנמכר לעכו"ם מחשב הדמים לפי השנים הנשארות עד שנת היובל, שנאמר: 'וחשב עם קונוהו משנת המכרו לו עד שנת היובל'; כיצד? מכר עצמו במאה ונשאר ליובל משנת מכירה עשר שנים, מחשב עשרה לכל שנה שעבד וגורע הדמים ומשיב השאר כסף לא תבואה ולא כלים, שנאמר: 'כסף ממכרו' — בכסף הוא נגאל מיד העכו"ם ואינו נגאל בשוה כסף, ואם כן הוא מביא את הדין שאין לפדות עבד בתבואה וכלים רק לגבי עבד הנמכר לגוי, ולא לגבי עבד הנמכר לישראל, ויש צורך להבין את הסיבה לכך. ואם כי ה"כסף משנה" כתב שמקורו של הרמב"ם הוא ב"תורת כהנים" ובירושלמי, אולם כבר הקשה ה"לחם משנה" שמתוך סוגיית הגמרא אצלנו עולה שאין לחלק בין שני סוגי העבדים, ובשניהם צריך להיות הדין שאין לפדותם בתבואה וכלים. וביותר קשה הדבר מכיוון שבהלכה הקודמת (הלכה ז) כתב הרמב"ם: "הנמכר לעכו"ם, אם לא השיגה ידו לגאול, קרוביו פודין אותו, וקרוב קרוב קודם, שנאמר: 'או דודו או בן דודו יגאלנו', וב"ד כופין את קרוביו לפדותו שלא יטמע בעכו"ם; לא פדאוהו קרוביו או שאין ידם משגת, מצוה על כל אדם מישראל לפדותו; ובין שפדאוהו קרובים בין שפדאוהו שאר אדם יצא לחירות; ויש לו ללוות ולגאול את עצמו מן העכו"ם, וגואל לחצאין; אבל הנמכר לישראל, אין הקרובים פודין אותו,

ואין לודה וגואל, ואינו גואל לחצאין, אלא כיצד דינו? אם השיגה ידו ליתן כפי השנים הנותרות — נותן ויוצא, ואם לאו, לא יצא, ואם כן הוא כותב שאדרבה, דינו של הנמכר לישראל חמור מדינו של הנמכר לגוי, ויש צורך להבין מדוע לגבי דין הפדייה בתבואה וכלים מחמיר הרמב"ם דווקא לגבי הנמכר לגוי.

ובגוף דברי ה"תורות כהנים" (בהר, פרק ח) שהביא ה"כסף משנה", מובא תחילה (באות ד) הדין: "והיה כסף ממכרו במספר שנים כימי שכיר יהיה עמו" — בכסף הוא נגאל, ואינו נגאל בתבואה ולא בכלים, ולאחר מכן (באות ה) נאמר: "ומנין שהוא יוצא בגרעון כסף? ת"ל 'אם עוד רבות בשנים לפיהן ישיב גאולתו מכסף מקנתו' וכו', ואכן יש הבדל בין דין הפדייה הרגיל לבין דין גירעון הכסף. השולחן ערוך (יורה דעה, סימן רסז, סעיף יד) כותב: "אין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, והני מילי למקנייה גופיה לשאר דיני עבד עברי, אבל היכא דקנייה שבאי למעשה ידיו בדינא דמלכותא, כגון שנשבה במלחמה, שמכרוהו גובי המס, הדר מצי לזבוני ישראל למעשה ידיו, ומצי האי עבד למיהב לרביה ישראל דמי מקנתו או דמי שוויו ונפיק, ויד האדון על התחתונה ליקח הפחות", ועל כך מעיר הש"ך (בס"ק כז): "דמי מקנתו" — ואינו יוצא בגרעון כסף, כיון שאין ע"ע נוהג בזמן הזה ואין זמן לעבדות, ואמנם הגר"א כתב (בס"ק כח): "דמי כו' ויד' כו' — כמש"ש (כ' א') ת"ר נמכר כו' נמכר כו'", ומתוך כך שצ"ח לגמרא שעוסקת אף בדין הגירעון, נראה שהוא אינו מחלק בדין הגירעון בין עיקר הדין לבין הדין בזמן הזה, אולם מכל מקום מתוך דברי הש"ך רואים אנו שדין הפדייה הוא דין נפרד מדין גירעון הכסף, ולכן דין הפדייה קיים גם בזמן הזה, ואילו דין גירעון הכסף אינו קיים בזמן הזה.

ועל פי היסוד הזה, שמלבד דין הגירעון קיים דין נפרד של פדייה, ניתן יהיה להבין את שיטת הרשב"א בהמשך. הגמרא בהמשך

(ברף יד ע"ב) אומרת: "עבד עברי נקנה בכסף מנלן? אמר קרא: 'מכסף מקנתו' — מלמד שנקנה בכסף; אשכחן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הואיל וכל קנינו בכסף, נמכר לישראל מנלן? אמר קרא: 'והפדה' — מלמד שמגרעת פדיונה ויוצאה; אשכחן אמה העבריה, הואיל ומיקדשה בכסף — מיקניא בכסף, עבד עברי מנלן? אמר קרא: 'כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים' — מ'קיש עברי לעבריה" וכו'. וכתב רש"י: "שמגרעת פדיונה" — מדלא כתיב ונפדה, משמע והפדה שאף (הבעל) [האדון] מסייע בפדיונה, אלמא בכסף נקנה, דאי לא קנאה בדמים מאי מגרעה", ואם כן הוא סובר שדין הגירעון קיים רק כאשר נקנתה האמה בכסף. והקשה עליו הרשב"א (בר"ה מלמד): "ואיכא למידק, ודלמא בשטרא קנאה ונתן כסף בתורת דמים, ומדמיה הוא דמגרעת ויוצאה" וכו', ואם כן הוא סובר שדין הגירעון קיים גם כאשר נקנתה האמה בשטר, וכן סוברים הרמב"ן והריטב"א. והרי"ד הוסיף בתוספותיו (ברף כא ע"ב, ד"ה וקונה) וכתב: "ואינו נראה לי לומר שמי שנקנה בשטר אינו מגרע פדיונו, דהא הכי תנן: 'עבד עברי נקנה בכסף ובשטר וקונה את עצמו בשנים וביובל ובגרעון כסף, ובעל כרחין הא גירעון כסף אכולהו קאי, בין אם נקנה בכסף בין אם נקנה בשטר, דאי ס"ד דוקא הנקנה בכסף, הוה ליה למיתני הכי: והנקנה בכסף יוצא בגרעון כסף, מדקתני 'ובגרעון כסף' סתם, ש"מ אתרווייהו קאי, בין על הנקנה בכסף בין על הנקנה בשטר, ולא מיבעיא הנקנה בשטר וזקף המעות עליו בהלוואה שיוצא בגרעון כסף, אלא אפילו הקנה לו האב אתו בשטר במתנה ולא רצה האב לקבל ממנו דמים יוצאה בגרעון כסף, שכיון שזיכתה תורה לצאת בפדיון, מה לי במכר, מה לי במתנה" וכו', ואם כן הוא סובר שדין הגירעון קיים אפילו כאשר ניתנה האמה לאדון במתנה, והוא לא נתן תמורתה כסף כלל. ובשיעורים הקודמים הבאנו את דברי ה"מנחת חינוך", שהקשה על שיטת הרשב"א וה"תוספות רי"ד" מתוך הגמרא בסמוך. הגמרא בסמוך (ברף יא ע"ב) אומרת, שטעמם של בית שמאי, המצריכים דינר לקידושי

אִישָׁה, הוּא "כִּדְחוּקִיָּה, דְּאִמְרַת חוּקִיָּה: אִמְרַת קְרָא 'וְהַפְדָּה' — מִלְּמַד שְׁמִגְרַעַת מִפְדִּיּוֹנָה וְיוֹצֵאָה; אִי אִמְרַת בְּשִׁלְמָא דִּיהֵב לָהּ דִּינָר, הֵיינו דְּמִגְרַעָה וְאוֹלָה עַד פְּרוּטָה, אֲלֵא אִי אִמְרַת דִּיהֵב לָהּ פְּרוּטָה, מִפְּרוּטָה (מִי) [מֵאִי] מִגְרַעָה?" וְכוּ', וְהַקְשָׁה הַ"מִּנְחַת חֵינּוֹךְ" (בְּמִצְוֹת עֲשֵׂה מִג, סוֹף ד"ה לִייעֵד), שְׁלִשִׁיטַת הַרְשָׁב"א וְשֶׁאֵר הָרֵאשׁוֹנִים אִין זֶה מוּבֵן "מֵאִי מוֹכִיחַ בְּש"ס כַּאֲן דְּצָרִיךְ דִּינָר לְקִנְיָן א"ע? דְּלִמָּא דִּי בְּפְרוּטָה כְּכֹל הַקְּנִינִים שְׁבַתּוּרָה דְּנִקְנָה בְּפְרוּטָה אִפִּילוּ שׁוּה אֵלֶּף זוּז, וּמ"מ שִׁיךְ גִּרְעוֹן, דְּהִגְרַעוֹן אִינוּ מִדְּמֵי הַמִּקְתָּ, רַק כְּפִי הַשִּׁיּוּוִי, כְּמוּ אִם נִקְנָה בְּשֶׁטֶר שִׁיךְ גִּרְעוֹן כִּיּוֹן דְּנוֹתָן מַעוֹת, רַק הַקְּנִינִן נִגְמַר עִם הַשֶּׁטֶר" וְכוּ', וּמִתּוֹךְ כֵּךְ חִידֵשׁ הַ"מִּנְחַת חֵינּוֹךְ" (בְּד"ה וְהַנְּלַעֲנֵד), ש"סוֹבְרִים ב"ש דְּבִשְׁעַת הַקְּנִינִן א"צ לִיתֵן אֲלֵא פְּרוּטָה, וְהַמּוֹתֵר הוּא חוֹב עֲלֵיו, וְצָרִיךְ לִיתֵן, וְהַפְּרוּטָה הוּא תַחֲלַת הַפְּרַעוֹן" וְכוּ'. אוֹלַם חִידוּשׁוֹ זֶה, תְּמוּדָה הוּא, שְׂכָן אִם אֲכָן נִיתֵן לְדַעַת בֵּית שְׁמַאי לְתַת בְּשַׁעַת הַקִּדּוּשִׁין רַק פְּרוּטָה אַחַת, וְלֵהֲשִׁלִּים אֵת שְׁאֵר הַתְּשׁוּלָם לְאַחַר מִכָּן, אִין זֶה מוּבֵן מִדּוּעַ הִגְמֵרָא אוֹמֵרַת (בְּדָף י"א ע"א) שְׁאִין אִפְשָׁרוֹת לְקַדֵּשׁ בְּלִילָה מִכִּיּוּן שְׁהַאִישָׁה אִינָה סוֹמְכַת דַּעַתָּה שְׁאֲכָן נִיתֵן לָהּ דִּינָר? הֲרִי גַם אִם לֹא נִיתֵן לָהּ דִּינָר, נִיתֵן לְהַחֲחִיל אֵת הַקִּדּוּשִׁין בְּפְרוּטָה, וְלֵהֲשִׁלִּים אַחַר כֵּךְ אֵת כֶּסֶף הַקִּדּוּשִׁין לְדִינָר. וַיֵּשׁ צוּרֵךְ לְהַבִּין אֵת דְּבָרָיו: אוֹלַם מְכַל מְקוֹם רִשִׁי סוֹבֵר שְׁאִין דִּין הַגִּירָעוֹן קִיִּים אֲלֵא כַּאֲשֶׁר נִקְנָתָה הָאִמָּה בְּכֶסֶף, וְנִרְאָה שְׁהוּצָרֵךְ לְפָרֵשׁ כֵּךְ מִכִּיּוּן שְׁהִגְמֵרָא חִידֵשָׁה אֵת דִּין קְנִיין הָאִמָּה הַעֲבֵרִיָּה בְּכֶסֶף מִתּוֹךְ דִּין גִּירָעוֹן הַכֶּסֶף, וְלֹא מִתּוֹךְ עֶצֶם דִּין הַפְּדִיָּה. אִם הִגְמֵרָא הֵייתָה אוֹמֵרַת שְׁהַפְּסוֹק "וְהַפְדָּה" מִלְּמַד שְׁנִיתֵן לְפְדוּת אֵת הָאִמָּה הַעֲבֵרִיָּה בְּכֶסֶף, הִיָּה נִיתֵן לְלַמּוֹד "שְׂכַשְׁם שְׁקוֹנָה עֲצֻמָּה בְּכֶסֶף, כֵּךְ נִקְנִית בְּכֶסֶף", וְכִפִּי שְׁכַתְּבַת הַרְשָׁב"א (שֵׁם), אוֹלַם מִתּוֹךְ שְׁלִמְדָה הִגְמֵרָא שְׁנִיתֵן לְקְנוֹת אֵת הָאִמָּה הַעֲבֵרִיָּה בְּכֶסֶף, מִכָּן "שְׁמִגְרַעַת פְּדִיּוֹנָה וְיוֹצֵאָה", מִשְׁמַע שְׁהַלִּימּוֹד הוּא שְׁהַגִּירָעוֹן הוּא גִירָעוֹן שֶׁל כֶּסֶף הַקְּנִינִין, וְאִם כֵּן הַקְּנִינִין יִכּוֹל לְהִיעֲשׂוֹת בְּכֶסֶף, וְלִפִּי זֶה מוּבֵן שְׁדִין הַגִּירָעוֹן אִינוּ קִיִּים אֲלֵא כַּאֲשֶׁר הָאִמָּה נִקְנָתָה בְּכֶסֶף, וְנִיתֵן אֲכָן לְגִרּוּעַ מִכֶּסֶף זֶה, שְׂכָן אִם הִיָּה נִיתֵן לְקִיִּים אֵת דִּין

הגירעון גם כאשר נקנתה האישה בשטר, אי אפשר היה להוכיח מתוך כך שקיים דין הגירעון, שניתן לקנות את האישה בכסף, שהרי גם אם אי אפשר היה לקנותה בכסף, היה ניתן לקיים את דין הגירעון. ואילו הרשב"א ושאר הראשונים טוברים, שאמנם מתוך סוגיית הגמרא אצלנו, הלומדת את דין הגירעון מהפסוק "והפדה", משמע שדין הגירעון אינו קיים אלא כאשר היה הקניין קניין כסף, אולם בנוסף לדין גירעון זה יש דין כללי של פדייה, וכפי שראינו קודם לכן בדברי השולחן ערוך והש"ך, ודין פדייה זה קיים גם כאשר נקנה העבד בשטר, והוא כולל בתוכו גם כן דין של גירעון. ויסוד לדבר ניתן למצוא בדברי "תוספות הרא"ש". הרא"ש מקשה בתוספותיו (בד"ה אמר קרא): "תמיה לי היכי יליף מהכא שנקנית בכסף? ואפילו אם אינה נקנית בכסף, אלא בשטר או בחזקה, שייך ביה גרעון פדיון, כי הדבר ידוע שלא מכרה האב אלא בדמים, ואותם הדמים היא מגרעת ויוצאה, ומיהו עיקר הקנין לא היה אלא בשטר או בחזקה", ומתריך: "ואיכא למימר דגלוי מילתא היא מנמכר לגוי, שגרעון פדיונו מעין קנייתו", ואם כן הוא מבין שיש שני פסוקים לדין הגירעון: האחד באמה העבריייה, והשני בעבד הנמכר לגוי, וניתן לומר שכך סובר גם רש"י, ולכן הוא כותב שדין הגירעון באמה העבריייה נאמר רק במי שנקנתה בכסף, אולם בנוסף לכך יש דין נוסף של גירעון במי שנמכר לגוי, העוסק גם במי שנקנה בשאר הקניינים, וזהו הדין הכללי של הפדיון.

ואם אכן קיימים שני דינים של גירעון: האחד באמה העבריייה, הנלמד מהפסוק "והפדה", והעוסק במי שנקנתה בכסף, והשני בעבד הנמכר לגוי, העוסק גם במי שנקנה בשאר הקניינים, ניתן לומר שאלו הם אכן שני דינים שונים, והצורך בכסף ראוי לגירעון אינו קיים אלא במי שנקנה בכסף, ולא במי שנקנה בשאר הקניינים. הגמרא (בדף יא ע"ב) שהביא ה"מנחת חינוך", אומרת שטעמם של בית שמאי, המצריכים דינר בקידושי האישה, הוא "כרחוקיה, דאמר חזקיה: אמר קרא 'והפדה' — מלמד שמגרעת מפדיונה

ויוצאה; אי אמרת בשלמא דיהב לה דינר, היינו דמגרעה ואזלה
 ער פרוטה, אלא אי אמרת דיהב לה פרוטה, מפרוטה (מי) [מאי]
 מגרעה? ואם כן היא לומדת את הצורך בכסף הראוי לגירעון
 מתוך הפסוק "והפדה", העוסק במי שנקנתה בכסף. וניתן לומר
 שאכן הצורך בכסף הראוי לגירעון אינו קיים אלא כאשר נקנתה
 האמה בכסף, והסברה שבכך היא שדין הגירעון בא לסייע לאמה
 לצאת לחירות, ולכן אם היא נקנתה בכסף, ועל מנת להשתחרר
 היא צריכה לשלם את כסף פדיונה, יש צורך שכסף זה יהיה כסף
 הראוי לגירעון, על מנת שאכן ניתן יהיה לסייע לה ולגרע מפדיונה.
 אולם אם היא נקנתה בשטר, אין כל שייכות בין השטר לכסף,
 וייתכן שהיא מעוניינת להשתחרר לאחר שהיא נקנתה בשטר, עוד
 קודם ששילם האדון לאביה את תמורתה, ואז אין היא צריכה
 לשלם לאדון את דמי פדיונה, אלא האדון חוסך לעצמו את תשלום
 דמי האמה, ומכיוון שאין שייכות בין הקניין בשטר לבין תשלום
 דמי האמה, לכן אין צורך שיהיו דמי האמה ראויים לגירעון.

אלא שיש צורך להבין מדוע אמנם יש שני פסוקים נפרדים
 המלמדים על דין הגירעון, ומדוע אי אפשר היה ללמוד את דין
 הגירעון באמה העבריייה מדין הגירעון הכללי, הנכתב לגבי עבד
 הנמכר לגוי. ואין לומר שדין הגירעון באמה העבריייה שונה מכיוון
 שיש בו מצוה, וכפי שלמדים אנו מן הפסוק "והפדה", שהרי בכל
 שחרור עבד הנמכר לגוי יש מצוה. ונראה להסביר שבכל פדיון
 של עבד רגיל, מהווה השחרור חלק מתנאי מכירת העבד. כאשר
 אדם מוכר את עצמו לגוי להיות עבד, הרי חלק מתנאי המכירה
 הוא, שהוא יוכל לפדות את עצמו. אולם באמה העבריייה, אין היא
 מוכרת את עצמה, אלא אביה הוא המוכר אותה, ומכיוון שכן אין
 לה זכות לפדות את עצמה מתוך הדין הרגיל של אדם שמוכר
 את עצמו, ולכן היה צריך לחדש דין פדיונה מיוחד בפסוק "והפדה",
 לגבי אמה עבריייה, שאף על פי שלא נעשתה המכירה על ידה,
 מכל מקום היא יכולה לפדות את עצמה, ולגרע בפדיונה. ועוד

ניתן להסביר, שיהיה הבדל בין דין האמה העבריייה לבין דין שאר העבדים לגבי דין ההשלמה. לגבי דין ההשלמה אומרת הגמרא בהמשך (בדף טז ע"ב): "מנין לבורח שחייב להשלים? ת"ל 'שש שנים יעבד'; יכול אפילו חלה? ת"ל 'ובשביעית יצא'... חלה שלש ועבד שלש, אינו חייב להשלים, חלה כל שש, חייב להשלים", ואם כן עבד שחלה יותר משלוש שנים בזמן עבודתו — חייב להשלים את עבודתו. וניתן להסביר שהדין הזה אינו קיים אלא בעבד שמכר את עצמו, והשתעבד לעבד שש שנים, אולם אמה עבריייה, שאביה מכר אותה, לא תזדקק להשלים את ימי מחלתה, שכן היא לא השתעברה כלל לעבד, ולאביה אין זכות לשעבד אותה ליותר משש שנים. ולפי זה מובן שהיה צורך לחדש דין גירעון מיוחד באמה העבריייה, על מנת להשמיע שאם היא חלתה במשך ארבע שנים, ולאחר מכן היא רוצה לפדות עצמה — אין היא צריכה לשלם אלא את תמורת השנתיים הנוותרות, ולא את תמורת כל שש השנים, וזאת לעומת דין הפדיון בעבד שמכר עצמו לגוי, שיצטרך לשלם את תמורת כל שש השנים.

וכסברת רש"י, הלומד את דין קניין האמה בכסף מתוך דין הגירעון, ניתן לומר שסוברים גם התוספות. התוספות (בדף ד ע"ב, ד"ה מעיקרא) כותבים: "הקשה ה"ר יעקב מאורלייני"ש, אכתי למה לי 'כי יקח'? נהי דלא מצי יליף מק"ו, מ"מ נילף מהיקישא שהקישא לאמה העבריה מ'ואם אחרת יקח לו' — הקישה הכתוב לאחרת, כדאיתא לקמן, ואמה העבריה נפקא לן לקמן שנקנית בכסף מ'והפדה', ומה אמה נקנית בכסף אף אשה נקנית בכסף, דאין משיבין על ההיקש; וי"ל דאי מהיקש לחוד, ה"א דלא סגי בפרוטה עד שיהא ב' פרוטות, כדבעינן באמה העבריה, כדמוכח לקמן; ורבינו נתנאל תירץ: כיון דלא ידענו דאמה העבריה נקנית בכסף אלא מ'והפדה', דהואיל ויוצאה בכסף נקנית בכסף, לא ילפי' מינייה קנין של אשה, לפי שביציאתה אינה יוצאה בכסף כמו אמה העבריה". ולכאורה אין זה מובן מה היא סברתו של רבנו נתנאל,

שכן אם יש היקש, ואין משיבין על ההיקש, צריך ההיקש להילמד גם אם דין קניין האמה העבריייה לא נכתב בפירוש, ונלמד רק מדין פדיונה. אלא צריך לומר, שלפי רבנו נתנאל אין אנו לומדים מדין אמה העבריייה אלא שקניינים ממוניים של מעשי ידי האישה יכולים לחול על ידי כסף, שכן גירעון כסף האישה הוא גירעון כסף הקניין שלה, ואם כן בכסף הקניין לא נקנה אלא מעשי ידי האישה, ואין מכאן הוכחה שגם נישואין, שבהם קונים את האישה, יכולים להיעשות על ידי כסף. אם דין הגירעון היה קיים גם אם קניין האמה היה נעשה על ידי שטר, והיינו אומרים "שכשם שקונה עצמה בכסף, כך נקנית בכסף", וכפי שכתב הרשב"א, היה ניתן ללמוד שכשם שניתן להחיל את הפדיון אף על ידי כסף, כך גם ניתן לקדש את האישה אף על ידי כסף. אולם מכיוון שרבנו נתנאל סובר שדין הגירעון הנלמד מהפסוק "והפדה", קיים רק אם נקנתה האישה בכסף, והגירעון הוא גירעון של כסף הקניין, מובן שהכסף מחיל קניין ממוני של מעשי ידי האמה, ואי אפשר ללמוד ממנו על נישואין, שבהם הכסף אינו מחיל קניין של מעשי הידיים, אלא קניין ממשי, שכן זהו סוג אחר לגמרי של כסף קניין.

ובדרך זו הולך אף בעל ה"שיטה קדמונית". על דברי הגמרא (בדף טז ע"א), ששואלת לגבי דין עבד עברי: "שיחרור שטר למה ליה לימא ליה באפי תרי: זיל, א"נ באפי בי דינא: זיל", ומתרצת: "זאת אומרת: עבד עברי גופו קנוי, והרב שמחל על גרעונו — אין גרעונו מחול", כותב בעל ה"שיטה קדמונית" (בד"ה ודוקא) ש"גבי עבד עברי אית ביה שני קניינין: אחד קנין ממון, ואחד קנין אסור שמתירו בשפחה כנענית, ומחמת אותו קנין אסור הוא דבעי שטר שחרור, ולא סגי ליה במחילה; וא"ת: א"כ אמאי תנא יוקונה את עצמו בכסף? דהא לא פקע קנין אסור מניה אלא בשטר; ויש לתרץ דשאני כסף, דכיון דהוא נקנה בכסף, קונה עצמו נמי בכסף" וכו', ואם כן הוא סובר שיש הבדל בין מחילה לבין קניין בכסף, ואם כי מחילה אינה יכולה להפקיע את קניין האיסור שבעבד,

מכל מקום קניין כסף יכול להפקיע קניין איסור זה, שכן העבד גם נקנה בכסף. ויש צורך להבין את דבריו, שכן אם הוא סובר שרק שטר יכול להפקיע את קניין האיסור, אין זה מובן מדוע הדין שהעבד נקנה בכסף, גורם לכך שגם כסף יוכל להפקיע את דין האיסור. אלא הסבר הדבר הוא, שהכסף שנקנה בו העבד מחיל קניין ממוני, וכפי שהסביר רש"י, ואם בשעת הפרייה מקבל האדון את הכסף שנתן, הרי ממילא פוקע כל דין העבדות, ושוב אין כאן לא קניין איסור ולא קניין ממוני, ומכיוון שכן כאשר העבד קונה עצמו בכסף, אין צורך בשטר על מנת להפקיע את הקניין האיטורי, ועצם קבלת הכסף על ידי האדון גורמת לפקיעת הקניין האיטורי.

והנה, את הדין שהעבד יכול לגרוע מפדיונו גם בעל כורחו של האדון, ניתן להבין בשני אופנים. ניתן להבין שכאשר העבד נותן לאדון את דמי פדיונו בגירעון כסף, חייב האדון לשחרר את העבד, ואנו כופים על האדון לקבל את הכסף ולשחרר את עבדו. אך ניתן גם להבין שכאשר העבד נותן לאדון את דמי פדיונו, הוא משתחרר אף בלא שישחררו האדון, אלא עצם מתן המעות מחיל את השחרור, מכיוון ששעבוד העבד נגרם על ידי המעות, וכאשר אין מעות — אין גם שעבוד, ולפי זה לא יוצרך האדון לבצע פעולת שחרור של העבד, אלא רק לקבל את הכסף, וממילא יחול השחרור, וכפי שהוא בלווה הפורע את חובו, שהחוב פוקע מאליו, גם בלא פעולה מצד המלווה. ולכאורה בכך נחלקו חכמים ורבי מאיר. הגמרא בהמשך (בדף טז ע"ב) מביאה את הברייתא: "דת"ר, יכול לא יהו מעניקים אלא ליוצא בשש; מנין לרבות יוצא ביובל ובמיתת האדון ואמה העבריה בסימנין? ת"ל: 'תשלחנו' וכו' תשלחנו; יכול שאני מרבה בורח ויוצא בגרעון כסף? ת"ל: 'וכי תשלחנו חפשי מעמך' — מי ששילוחו מעמך, יצא בורח ויוצא בגרעון כסף שאין שילוחו מעמך; רמ"א: בורח אין מעניקין לו, דאין שילוחו מעימך, אבל יוצא בגרעון כסף, ששילוחו מעמך", ולכאורה

מחלוקתם תלויה בהבנת דין גירעון הכסף. לגבי דינו של רבי מאיר כותב רש"י: "ששילוחו מעמך" — שיהא מקבל גרעון ומשלחו, ואם כן הוא מבין שלדעת רבי מאיר האדון משלח את העבד באופן פעיל, ומכיוון שכן ניתן להגדיר את יציאת העבד בגירעון כסף כ"שילוחו מעמך". אולם בדעת חכמים כותב רש"י: "שאינ שילוחו מעמך" — מדעתך, אלא מאליהם, ואם כן הוא מסביר שלדעת חכמים אין האדון משלח את עבדו באופן פעיל, אלא השילוחים נעשים מאליהם על ידי קבלתו את הכסף, וכן כותב הרמב"ם, הפוסק כדעת חכמים (בהלכות עבדים, פרק ג, הלכה יד): "אבל היוצא בגרעון כסף אין מעניקין להם, שנאמר: 'וכי תשלחנו חפשי מעמך', וזה לא שלחו חפשי, אלא העבד נתן שאר הדמים שנשאר לו לעבוד בהן, ואחר כך יצא" וכו', ולכן סוברים חכמים שאין להגדיר את יציאת העבד בגירעון כסף כ"שילוחו מעמך", אלא לדעתם, מכיוון שאין כסף, ממילא אין גם שעבוד, גם בלא פעולת שחרור של האדון. ובדרך זו הולך לכאורה רש"י גם בהסבר דין קניין העבד בשווה כסף. לגבי קניין העבד בשווה כסף אומרת הגמרא בסוגייתנו: "ישיב גאולתו" אמר רחמנא — לרבות שוה כסף ככסף, ומסביר רש"י: "ישיב גאולתו" — 'ישיב' קרא יתירא הוא, דמצי למכתב: לפיהן גאולתו, לרבות שוה כסף לענין פדיון, וכיון דמיפרוק ביה, איקנויי נמי מקנה ביה, דכתיב: 'גאולתו מכסף מקנתו', ולכאורה אין זה מובן כיצד ניתן להוכיח מדין הפדייה על דין הקניין? הרי דין הפדייה יכול להיעשות גם בעל כורחו של האדון, וממילא מובן שהוא יכול להיעשות גם בשווה כסף, אולם קניין העבד אינו נעשה אלא ברצון הצדדים, והרי הוא קניין רגיל, וייתכן שבדין זה לא יועיל שווה כסף. אלא מכאן מוכח שרש"י סובר שבפדייה מקבל האדון את הכסף שנתן, ועל ידי כך פוקע השעבוד של העבד מאליו, גם בלא פעולת שחרור של האדון, שכן אין כסף שיחיל את השעבוד, וכן כותב תלמיד הרשב"א (בד"ה ישיב) בשם הראב"ד בפירושו, ש"מדקאמר 'ישיב' ולא אמר יתן, ש"מ ה"ק: מה שנטל ממנו — ישיב לו" וכו', ולפי זה מובן, שניתן

להוכיח מתוך כך שהפדיון חל בשווה כסף, שגם הקניין חל בשווה כסף, שכן הפדיון הוא החזרת כסף הקניין.

וניתן לומר שלדעת הרמב"ם יש בזה הבדל בין עבד הנמכר לגוי ובין עבד הנמכר לישראל, ואם כי בעבד הנמכר לישראל יש צורך לתת את כסף הפדיון לאדון, מכל מקום בעבד הנמכר לגוי חל השחרור אפילו אם האדון לא קיבל לידיו את הכסף, אלא הניחו את הכסף לפניו והסתלקו, בלא שנעשה קניין כל שהוא, ועל פי זה ניתן יהיה להבין את החילוק שבין עבד הנמכר לישראל ובין עבד הנמכר לגוי לעניין הפדיון בתבואה וכלים. ניתן להסביר שהרמב"ם סובר, שאם כי בעבד הנמכר לישראל, קנוי גופו של העבד לאדונו, ולכן יש צורך שיקבל האדון לידיו את הכסף על מנת לשחררו, אולם בעבד הנמכר לגוי אין גופו של העבד קנוי לגמרי לאדון, ולכן יכול העבד להשתחרר גם על ידי הנחת הכסף לפני האדון. ולפי זה יהיה מובן שאם כי בעבד הנמכר לישראל יכול הפדיון להיעשות גם על ידי תבואה וכלים, שכן פעולת השחרור היא פעולה של האדון, ואין היא תלויה בכסף שניתן לו, אולם בעבד הנמכר לגוי אין אפשרות לפדות בתבואה וכלים, שכן פעולת השחרור אינה נעשית על ידי האדון, אלא היא נעשית ממילא על ידי הנחת הכסף לפני האדון, ומכיוון שכן יש צורך להחזיר את כסף הקניין על מנת להחיל את השחרור, ולכן מביא הרמב"ם את דין הגמרא, שאין לפדות את העבד בתבואה וכלים, דווקא לגבי עבד שנמכר לגוי ולא לגבי עבד שנמכר לישראל.

ואף את חילוקי הנוסף של הרמב"ם בין עבד הנמכר לישראל ובין עבד הנמכר לגוי, לעניין הפדיון על ידי הקרובים והפדיון לחצאין, ניתן לבאר ולומר, שיש הבדל מהותי בין שני סוגי הפדיון. ניתן להסביר שבעבד הנמכר לישראל מהווה השחרור אחת מן הזכויות המוקנות לעבד, ומכיוון שכן יכול הוא אמנם לפדות את עצמו, אולם אין על הקרובים מצוה לפדותו, וכמו כן אין הוא יכול

לפדות את עצמו לחצאין, שכן פדיון לחצאין אינו מוגדר כפדיון. אולם בעבד הנמכר לגוי, הפדיון הוא חלק ממצוות פדיון שבויים, על מנת שלא ישתקע העבד אצל הגויים, ומכיוון שכן יש מצוה על הקרובים, וגם על כל אדם, לפדותו, שכן זהו חלק ממצוות פדיון שבויים, וכמו כן מובן שיש לפדותו גם לחצאין, שכן אם כי אין זה מוגדר כפדיון, מכל מקום גורם הדבר למיעוט שהייתו של העבד אצל הגוי, ולמיעוט טמיעתו בגויים, ומכיוון שכן יש גם בכך מצוה.

ועל פי היסוד הזה, ניתן יהיה להבין גם את דברי הגמרא בסוגייתנו. על דברי הברייתא: "מכסף מקנתו" — בכסף הוא נקנה, ואינו נקנה בתבואה וכלים", אמרה הגמרא: "לעולם דלית בהו שוה פרוטה, ודקאמרת: מאי איריא תבואה וכלים? אפי' כסף נמי; לא מיבעיא קאמר, לא מיבעיא כסף, דאי אית ביה שוה פרוטה, אין, אי לא — לא, אבל תבואה וכלים אימא מדמקרבא הנאתייהו גמר ומקני נפשיה; קא משמע לן". ולכאורה אין זה מובן מה הייתה ההזהרה? אמינא שניתן יהיה לשחרר את העבד גם בפחות משווה פרוטה? הרי בכל שיעורי תורה יש צורך לפחות בשווה פרוטה, ושיעורים הם הלכה למשה מסיני. ותירץ ה"אבני מילואים" (בסימן לא, ס"ק כד, ד"ה ולפי), "דהתם בעבד עברי הנמכר לנכרי משתעי קרא, וכתיב: 'ישיב גאולתו מכסף מקנתו', וס"ד דגרעון כסף שפוד' עצמו מן הנכרי סגי לה בפחות משו"פ, כיון דשוכרין מן הנכרי בפחות משו"פ, ולגבי נכרי ממון הוא, קמ"ל: 'ישיב גאולתו מכסף מקנתו', וכסף מקנתו אינו אלא בשו"פ, כיון דישראל הנקנה הוא העבד עברי, פחות משו"פ לאו ממונא הוא, וחדית לה תורה דגרעון יהי' מכסף מקנתו, ואינו בפחות משו"פ וכו'. ה"אבני מילואים" מסביר, שהזהרה אמינא של הגמרא הייתה, שמכיוון שכסף הפדיון ניתן לנכרי, ולגבי הנכרי גם פחות משווה פרוטה הוא כסף, לכן ניתן לשחרר את העבד גם בפחות משווה פרוטה, וכפי שלגבי שכירת דירה מן הנכרי, לענין עירוב חצרות, ניתן לשכור מן הנכרי את

הדירה גם בפחות משווה פרוטה, ומתוך כך הוא רוצה גם להוכיח את דינו של הרדב"ן, שאם זרק אדם קידושין לאישה, ובשעת הזריקה הם לא היו שווים פרוטה, ולא הספיקו להגיע לידה עד שנתיקרו ועמדו על פרוטה — ניתן לקדש בהם את האישה, מכיוון שהולכים תמיד אחר המקבל. אולם למעשה ניתן לומר שיש חילוק בין שני הדינים, שכן אצלנו היו התבואה והפירות שווים כסף לגבי הגוי גם בשעה שהם היו ביד הישראל, ואילו בדינו של הרדב"ן לא היו הקידושין שווים פרוטה לגבי המקבל בשעה שהיו ביד הנותן. ואף סברתו, שההוה אמינא של הגמרא הייתה, שמכיוון שכסף הפדיון ניתן לגוי, לכן ניתן לתת בתורת פדיון גם פחות משווה פרוטה, עדיין אינה מסבירה את דברי הגמרא, שכן הפדיון מהוה שווי של עבודת העבד, ועבד שעבודתו אינה שווה פרוטה, אינו מוגדר כלל כעבד, וכפי שמצינו בגמרא בגיטין (בדף מג ע"א), שעבד מוכה שחין אינו מוגדר כעבד, ואם כן לכאורה אין צורך כלל לשחרר אותו, ולא ייתכן שהייתה הוה אמינא שעל כך נאמר דין הפדיון בתורה. ולכן נראה להסביר שההוה אמינא של הגמרא הייתה, שמכיוון שמדובר בפסוק על עבד שנמכר לגוי, הרי שפדיונו נכלל במצוות פדיון שבויים, ולכן ניתן לפדותו גם בפחות משווה פרוטה. ההוה אמינא של הגמרא הייתה, שאמנם בעבד הנמכר לישראל צריך הפדיון להוות שוויו של העבד, אולם בעבד הנמכר לגוי, שיש חיוב לפדותו מכוח מצוות פדיון שבויים, ניתן יהיה לפדותו גם בפחות מכן, ואפילו בפחות משווה פרוטה המוגדר אצל הגוי ככסף, ולכן היה צריך להשמיע שאין ניתן לפדותו בפחות משווה פרוטה. אלא שאם אכן זהו הסבר דברי הגמרא, יש צורך להבין מדוע הגמרא אומרת שההוה אמינא הייתה שניתן לפדותו בתבואה וכלים, ואינה אומרת בפשטות, שההוה אמינא הייתה שניתן לפדותו בפחות משווה פרוטה? ונראה להסביר, שמכיוון שפדיונו של העבד צריך להיעשות מכסף מקנתו, ואין אדם רשאי למכור את עצמו לעבד אלא אם כן אין לו אוכל וחסות, הייתה הוה אמינא שקנייתו של העבד נעשתה בתבואה

פדיון עבדים

וכלים, ואף פדייתו היא על ידי החזרת התבואה והכלים, על אף שאין בהם שווה פרוטה, ולכן היה צורך להשמיע שאין אפשרות לפדות את העבד בתבואה וכלים אם אין בהם שווה פרוטה.